

KORNAI JÁNOS

Kiegészítések a „Röpirathoz”¹

Az itt következő tanulmány a szerző „Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében” című könyvéhez kapcsolódik. Ez év májusában került ki a nyomdából az „Indulatos röpirat” átdolgozott és kibővített változata angol nyelven, amely már figyelembe vette a magyar, majd az angol kéziratához fűzött első észrevételeket.

Az alábbiakban szemelvények következnek a könyv új változatából. Az amerikai kiadáshoz írt előszónak azok a részei szerepelnek itt, amelyeknek feltehetőleg van mondanivalójuk a magyar olvasó számára is. Utána pedig néhány, az amerikai kiadásból lehetőleg teljesen egészében (vagy csak némi rövidítéssel) átvett alfejezet következik, mégpedig azok, amelyeken a szerző legtöbbet változtatott a korábbi magyar kiadáshoz képest, illetve amelyek abban még egyáltalán nem szerepeltek. Ezek az állami szektorról, a részvénytársasági formáról, az állami és magán-szektor kapcsolatáról, a magánkülkereskedelemről, az ésszerű árak kialakulásáról, az egyöntetű devizaárfolyam és a konvertibilitás bevezetéséről, valamint „Miért egyszerre?” címmel a mű-tét szükségességéről szólnak.

Tavaly novemberben jelent meg a HVG Rt. kiadásában „Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében” című könyvem. A magyar kiadáshoz sokan szóltak hozzá újságok és folyóiratok hasábjain. Az angol nyelvű kiadás² előkészítésekor ezt a visszhangot még nem vehettem figyelembe, hiszen a kéziratot már a nyomtatott hozzászólások megjelenése előtt adtam át az amerikai kiadónak. E sze-

¹ Igen hálás vagyok Jeffrey Sachs professzornak (Harvard), aki olvasta a magyar kiadás első angol fordítását, és sok értékes tanácsot adott. Más kollégáktól is sok értékes tanácsot kaptam; különösen hasznosak voltak Balassa Béla, Bauer Tamás, Martin Feldstein, Benjamin Friedman, Gács János, Laki Mihály és Nagy András észrevételei.

Az előszót Kovács Mária fordította magyar nyelvre. Megragadom ezt az alkalmat is arra, hogy köszönetet mondjak neki és másik közeli munkatársamnak, Carla Krügernek az amerikai kiadás előkészítéséhez adott sokoldalú és odaadó segítségéért.

² *The Road To a Free Economy — Shifting From a Socialist System: The Example of Hungary. (A szabad gazdaság felé vezető út. — Elmozdulás a szocialista rendszertől: Magyarország példája.)* W. W. Norton, New York.

Kornai János akadémikus, a Harvard Egyetem professzora, az MTA Közgazdaságtudományi Intézet tudományos osztályvezetője.

melvények közzétételével nem az a szándékom, hogy állást foglaljak a vitában és válaszoljak a hozzászólásokra. A közlés kizárólagos célja a magyarországi olvasók tájékoztatása arról, hogy miben tér el könyvem magyar és angol nyelvű kiadása.

Nem terhelem az olvasót annak részletes bemutatásával, hogy az eredeti szövegből mi maradt meg, mit javítottam ki és mi az, ami teljesen új betoldásnak minősül ezekben az átdolgozott alfejezetekben.³ Ha az olvasó rászánja magát az átdolgozás megismerésére, akkor azt kell javasolnom a számára; még ha ez korábban már egyszer elolvasott mondatok vagy egész bekezdések újraolvasásával jár is, célszerűbb az alábbiakban közölt alfejezeteket teljes egészükben elolvasni. Csak így válik világossá mondanivalójuk; enélkül a változtatások, betoldások összefüggésükből kiragadva jelennének meg.

Azt remélem, hogy az alábbiakban egy-egy alfejezet önmagában is követhető lesz. A szemelvények gyűjteménye azonban nem alkot egységes gondolatmenetet. Rendeltetésénél fogva elkerülhetetlenül „mozaikszerű”, és nem pótolja a korábbi változat elolvasását azok számára, akik a „Röpirat” gondolatait meg akarják ismerni.

Az amerikai kiadás előszavából⁴

E könyv a következő kérdésre felel: — Mi legyen a kívánatos gazdaságpolitika az elkövetkező két vagy három évben az adott körülmények között? A válasz a magyar feltételekhez igazodik. Noha e politika alapvonásai vagy variánsai alkalmazhatóak máshol is, gondos figyelmet kell szentelni minden ország sajátos körülményeinek. Természetesen a többi kis kelet-európai ország feltételei igen hasonlóak Magyarorszáéhoz. De még ezekben az országokban sem lehetne gépiesen utánogni egy másik ország gazdaságpolitikáját.

Amikor ezeket a sorokat írom, a helyzet a Szovjetunióban és Kínában, a két legnagyobb szocialista birodalomban még mindig nagyon eltér a kelet-európaiktól, noha sok tekintetben hasonló az 1989-es dráma előtti jugoszláv, magyar és lengyel állapotokhoz. Azt hiszem, hogy a szovjet és a kínai olvasó számára tanulságos lehet saját adottságaik összehasonlítása a jelenlegi kelet-európai körülményekkel. Megtörténhet, hogy a mi jelenünk mond nekik valamit az ő jövőjükéről. A kortárs Kelet-Európa tanulmányozása segíthet annak megértésében, mi a különbség a között, hogy reformálják a szocializmust vagy elmozdulnak tőle; a között, hogy „piaci szocializmussal” szimulálják vagy pedig bevezetik a valódi szabad piacot.

Több mint négy évtizede annak, hogy Hayek a „The Road to Serfdom” című klasszikus könyvében rámutatott; a szigorú központi tervezés, az állam mindent átfogó hatalma, a magántulajdon felszámolása felé vezető út veszélyezteti a politikai szabadságot is. E könyv, melynek címe jelen kiadásában Hayek könyvének címét idézi, az ellenkező irányba vezető út első szakaszával foglalkozik. Mi Kelet-Európában a szabad társadalom és a szabad gazdaság felé vezető úton haladunk, és meg kell tanulnunk, hogyan küzdjük le az utunkban álló akadályokat. Ez olyan tanulási folyamat, amellyel mindannyiunknak, akik az Elba és a Sárga-tenger övezte hatalmas területen élünk, meg kell birkóznunk.

Tisztában vagyok azzal, hogy javaslataim vitathatóak, éles ellenállást és

³ Minden alfejezet címéhez tartozik egy-egy lábjegyzet, amely tisztázza, hogy — amennyiben korábbi szöveg módosításáról van szó — az 1989-es magyar kiadás mely szakasza helyébe lép az új szöveg. Ha pedig olyan alfejezet kezdődik, amely az 1989-es kiadásban egyáltalán nem szerepelt, akkor a lábjegyzet jelzi az új szövegnek a könyv jelenlegi változatában elfoglalt helyét.

⁴ Az itt közölt szakasz az amerikai előszó középső része. Az előszó első része a „Röpirat” megírásának előzményeit és a magyar helyzetet ismerteti. Az előszó vége a kutatás támogatóinak és közreműködőinek kifejezett köszönetnyilvánítást tartalmazza.

kritikát válthatnak ki. Mégis meggyőződésem, hogy a könyvben tárgyalt kérdések legalábbis azok között a kulcsproblémák között vannak, amelyekkel mindezekben az országokban foglalkozni kell. A problémák általam adott listája nem teljes, de egyik kérdést sem lehet mellőzni azzal, hogy irreleváns. Akár tetszik, akár nem, ezek azok közé a problémák közé tartoznak, amelyeket az elkövetkező néhány évben meg kell oldani. A könyv nem ajánl egyetemesen alkalmazható csodakúrát, amely valamennyi gondunkat megoldaná. *Szemléletmódja* azonban minden olyan országban használható, amelyben transzformációs folyamat megy végbe.

A könyv arról szeretné meggyőzni az olvasót, hogy a privatizálás felé történő elmozdulás a tulajdonviszonyokban (1. fejezet), a stabilizációhoz szükséges intézkedéscsomag, a liberalizáció, a makroalkalmazkodás (2. fejezet), valamint az ezekhez a változásokhoz nélkülözhetetlen politikai támogatás erősítése (3. fejezet) elválaszthatatlanul összefonódik. Ezeknek a feladatoknak egyike sem valószínűleg meg a többi feladat teljesítése nélkül. Egyes feladatok önkényes kiválasztása és mások figyelmen kívül hagyása épp az ellenkező hatást válthatja ki: kudarchoz vezethet és diszkreditálhatja a demokratizálás és a gazdasági átalakítás folyamatát. Ebben az értelemben a program különböző részei (és a könyv különböző alfejezetei) szerves egészet alkotnak és *átfogó* tervet adnak az átalakulásra. Az itt előterjesztett programcsomagnak, amely az első kísérlet egy átfogó terv könyv formában történő közreadására, bizonyára sok gyenge pontja van. Ennek ellenére hozzájárulhat az ezekről az izgalmas kérdésekről folyó vitákhoz, legalábbis azért, mert nem önkényesen kiragadott, ad hoc, részleges intézkedéseket ajánl, hanem az átfogó megoldás keresése mellett száll síkra.

Miután megvilágítottam, hogy miben lehet hasznos ez a könyv a „keleti” olvasónak, még egy kérdés merül fel. Miért kellene egy amerikai vagy egy nyugati olvasónak érdeklődnie e téma iránt? A „történelmi” jelzőt mostanság mindennapi értelemben használják, gyakran csak egy kisebb jelentőségű kongresszusi törvény vagy akár egy baseball meccs jellemzésére. Nos, ha valamely esemény igazán kiérdemli ezt a jelzőt, akkor ez a szocialista rendszerek átalakulása demokratikus társadalmakká és piaci gazdaságokká. Ez mindannyiunk életét érinti. Megalapozottabban reménykedhetünk majd a globális békében. Valószínűleg nem a közeli jövőben, de egy későbbi szakaszban minden bizonnyal kevésbé lesz szükség arra, hogy hatalmas erőforrásokat fordítsanak védelemre és így több marad más célokra: a gazdasági növekedés, a jólét, a tudomány és a kultúra céljaira, a szegények segítésére otthon és külföldön.

Az események által kiváltott általános figyelmen túlmenően speciális érdeklődés is mutatkozhat a téma iránt. A szocialista rendszerrel foglalkozó tudományos kutatók természetesen nyomon fogják követni azokat a változásokat, amelyek a korábban szocialista, most a szocializmusról egy másik rendszerre váltó országokban mennek végbe. Minden olyan tanfolyamnak, amely szocializmussal, központi tervezéssel, összehasonlító rendszerelemzéssel foglalkozik, fel kell vennie tananyagába a transzformációs folyamat elemzését. De a téma iránt különös érdeklődést tanúsító csoportja természetesen nem korlátozódik csak akadémiai kutatókra. Magában foglalja mindazokat a politikusokat, kormányzati hivatalnokokat, parlamenti és kongresszusi képviselőket, diplomatákat, nemzetközi szervezetek tisztségviselőit, gazdasági tanácsadókat, akik a nemzetközi politika formálásában részt vesznek, továbbá az újságírókat és a tömegkommunikáció más munkatársait, akik az ebben a világrészben végbemenő eseményekről tudósítanak és befolyásolják a közvéleményt. És végül, de nem utolsósorban, kiterjed azokra a bankszakemberekre, üzletemberekre, exportőrökre és importőrökre, akik be kívánnak lépni ezekre az új piacokra.

Mindezeknek a csoportoknak meg kell érteniük az új kelet-európai helyzetet. Sokan közülük már többször jártak ezekben az országokban, és szereztek némi

benyomást. Néhány esetben helyesen értelmezték az itteni helyzetet, más esetekben véletlenszerű ítéletek alakultak ki. Minél mélyebb és kiegyensúlyozottabb a tudásuk, annál hatékonyabb lesz ezeknek a csoportoknak a befolyása a kelet-európai eseményekre.

Elég gyakori hiba az, hogy a problémát leegyszerűsítve azt javasolják, hogy Kelet-Európában kövessék saját országuk valamely példáját. Sok látogató érkezik Kelet-Európába tele kész receptekkel, amelyek azonnali sikert ígérnek. „Csak tegyétek azt, amit mi teszünk otthon, és minden rendben lesz!” Lehet, hogy igen, lehet, hogy nem. Könyvem sokszor emlékezteti az olvasót arra, hogy mindig szem előtt kell tartani a transzformációs folyamat sajátos *induló feltételeit*. A kiinduló pont a köztulajdon túlsúlya és a mindenható bürokrácia, amely millió úton-módon befolyásolja minden egyes gazdasági egység, család és magánszemély életét.

Ezekben az országokban az olyan elvek, mint a magánszemély szuverenitása, az autonómia, a magántulajdon és a magánvállalkozás, a politikai és szellemi szabadság, a demokrácia intézményei és a törvény ereje évtizedeken keresztül háttérbe voltak szorítva. Ezeknek az elveknek az újraélesztését és meghonosodását csak történelmi folyamat valósíthatja meg. A folyamatot lehet és kell is gyorsítani, de nem lehet néhány hét alatt véghezvinni. Tanulnunk kell a nyugati tapasztalatból, de nem válogatás nélkül; gondosan különbséget kell tenni azok között a példák között, amelyeket akár már holnap követni lehet, és azok között, amelyek alkalmazásának feltételei csak hosszú evolúciós folyamat nyomán teremthetnek meg; végül el kell vetni azokat a mintákat, intézményeket, szokásokat, amelyek egyáltalán nem alkalmazhatóak, illetve nem érdemes alkalmazni őket. Az olyan mesterségesen átültetett szerveket, amelyeket hirtelenjében rákényszerítenek ezekre a társadalmakra, a társadalom élő szervezetei ki fogják vetni magukból.

Nemcsak az egyes intézmények, hanem a *gondolkodás* forradalmi változására is szükség van. Új értékek fognak a régié helyébe lépni, amelyeket az előző rezsim vésett bele az egymást követő generációk tudatába. Csak egy példát említek. A nyugati olvasóban felmerülhet a kérdés: miért hangsúlyoz a könyv olyan evidens állításokat, mint hogy egyes embereknek joguk van többet keresni, mint másoknak, ha sikeresek az üzleti életben. De ez az igazság, amely magától értetődő az amerikaiaknak, nem teljesen természetes a lengyeleknek vagy a kelet-németeknek.

A szocialista ország állampolgára életének minden szakaszában, kezdve az óvodától egészen az öregek otthonáig, azt hallotta, hogy csak a munka (pontosabban az állami szektor vállalatai és szervezetei keretében végzett munka) a jövedelem egyedül legitim forrása. Arra tanították, hogy némi egyenlőtlenség megengedhető, sőt még hasznos is lehet, mert anyagi ösztönző hatást fejt ki, de ez nem lehet „túl nagy”. Sohasem tudatták vele ennek az elvnek a legnyilvánvalóbb megsértését, hisz az elit privilégiumait gondosan eltitkolták a nagyközönség elől. Még most, az új korszak kezdetén is nagyon sok olyan ember van a különböző politikai csoportokban — köztük még erősen antiszocialista mozgalmakban is —, aki továbbra is a belenevelt, túlzott egalitáriánus értékek hatása alatt áll. A profitot és a magas jövedelmet az erkölcstelen üzletvitel, spekuláció és nyereszkesedés eredményének és az elfogadhatatlan mohóság biztos jelének tekintik.

Nemcsak az a célok, hogy pragmatikus javaslatokat tegyek az infláció és a hiány felszámolására, a külső adósság terheinek enyhítésére, hanem az is, hogy megvilágítsam a pragmatikus javaslatok, és az őket alátámasztó értékek és filozófiák közötti összefüggéseket. Nyilvánvaló, hogy a könyv által képviselt filozófiát és etikai szemléletet nem osztja mindenki Kelet-Európában. A cím

kiemeli a könyv központi elvét: *szabadság*. Ez a *liberális* gondolkodás elve (a liberális szót az európai tradíciónak megfelelő értelmében használva). Középpontjában az autonómia és az önmegvalósítás, minden egyes ember jogai iránti tisztelet áll. Ezzel szemben szűk teret kíván engedni az állam tevékenységének. Felemeli szavát az állam paternalista szerepével szemben, tiltakozik az ellen, hogy az állampolgárokat magatehetetlen gyerekeként kezeljék, akiket egy bölcs (vagy buta és kegyetlen) kormánynak kell vezetnie. Azt javasolja, hogy az állampolgárok álljanak meg saját lábukon, támaszkodjanak saját erejükre és kezdeményezőkézségükre. Lehet, hogy egy későbbi szakaszban a kormány szerepét újra fogják gondolni. Most azonban, az átalakulás kezdeti szakaszában az embereknek valóban elegendő van a túlzott állami beavatkozásból és a bürokrácia totalitáriánus hatalmából. Valószínűleg elkerülhetetlen, hogy a történelem ne egyenes irányban haladjon előre, hanem ingához hasonló mozgást végezzen. Jónéhány évtized után, amikor a maximális állam uralkodott, most itt az ideje egy nagy lépést tenni a minimális állam irányába. Lehet, hogy a későbbi generációk képesek lesznek mérsékeltebb, középső utat követni.

Ezen a ponton helyénvaló a könyv címében szereplő „szabad gazdaság” fogalmának megmagyarázása. A szabad gazdaság természetesen *piacgazdaság*, de a szabad gazdaság fogalma gazdagabb, és nemcsak arra a tényre utal, hogy a gazdasági tevékenységek fő koordinátora egy speciális mechanizmus, nevezetesen a piac. A szabad gazdaság olyan gazdaság, amely korlátlan belépést, kilépést és tisztességes versenyt enged a piacon. A szabad gazdaság fogalma ezeken kívül magában foglalja a tulajdonjogok egy adott konfigurációját és egy adott intézményi és politikai struktúrát. A rendszer támogatja a magántulajdon szabad felhalmozását és megőrzését, továbbá arra ösztönöz, hogy az output nagy részét a magánszektor termelje. Bátorítja az egyéni kezdeményezést és vállalkozást, felszabadítja a túlzott állami beavatkozás alól és törvényekkel védi. A szabad gazdaság olyan demokratikus politikai rendbe ágyazódik be, amelyet a politikai erők és elvek szabad versenye jellemez. Saját értékrendszerem szerint ezeknek a szabadságjogoknak a garantálása önmagában vett, belső értékkel bír, és ezért elsődleges prioritást kell élvezniük a gazdaságpolitika formálásában.

Nem vállalkozom jóslásokra Kelet-Európa jövődjére vonatkozóan. Legtöbb eddigi írásomban a létező szocialista rendszerek tulajdonságainak feltárására koncentráltam, és magyarázó elméleteket dolgoztam ki. Ezekből, mint általában a pozitív magyarázó elméletektől, elvárható, hogy prediktív erejük legyen. Ezzel szemben a jelen könyv célja más; nem ad elő magyarázó elméletet és nem törekszik predikcióra. Nem arra a kérdésre szeretnék felelni, hogy milyen lesz a parlament szerepe a jövőben Kelet-Európában, hanem arra, hogy milyennek *kellene lennie*. Elképzelhető, hogy egyes képviselők helyi és ágazati érdekeket követnek majd, megjelenik némi korrupció, a szakértelem hiánya csökkenti a parlamenti ellenőrzés hatékonyságát stb. Ennek ellenére ez a könyv azt hirdeti, hogy a szabadon választott parlamentnek jelentős szerepet kell játszania az állami adminisztráció tevékenységének ellenőrzésében és a hatalmas állami szektor felügyeletében. Könyvem az általam kívánatosnak tartott magatartásra kívánja rábuzélni az olvasót. Azt szeretném javasolni a jövődjé képviselőknél, hogy legye-
nek tudatában nemzeti felelősségüknek, emeljék fel szavukat a szűk helyi érdekek megnyilvánulásai ellen, és ne engedjenek nyomásnak és fenyegetésnek.

Ha prognózist kérnének tőlem, elismerném: jó esély van a közeljövőben arra, hogy sor kerül egy erőteljes béremelkedési hullámra, a bérfelegyelem fellazul, és a szakszervezeti mozgalomban populista és demagóg nézetek ütnek fel a fejüket. De ez a könyv nem jósol, hanem felszólít: kerüljétek el ezt az utat. A munkások hosszú távú érdekeit sértétek vele, mert azok a stabilizáció érdekében szigorú bér-

fegyelmet igényelnek, a külkereskedelem követelményeihez történő gyors alkalmazkodást, és végső soron a növekedés felgyorsulását. Ez az egyetlen biztonságos módja annak, hogy megkezdődjék a társadalom minden rétege, köztük a munkások reálfogyasztásának folyamatos növekedése.

Az állami szektor⁵

Nem áltatom az olvasót azzal, hogy írásom higgadt, instrukciókkal teli könyvecske, amely a „Hogyan csináld” kézikönyvek nyelvén íródott. A könyv nemcsak az olvasó értelmére, de érzelmeire is hatni kíván, amikor leírja, hogy milyen változtatásokra van szükség a tevékenységekben és szervezetekben, illetve az értékekben. Meggyőződésem, hogy javaslataim nem irreálisak. *Megvalósíthatóak* az adott politikai, gazdasági és társadalmi feltételek mellett. Megvalósulásuk sikere az érintett emberek, mind a kelet-európaiak, mind pedig a Kelet-Európán kívüliek akaratától függ, és attól, mennyire állhatatosak a szabad gazdaság felé vezető utat elzáró akadályok leküzdésében.

Egyelőre a köztulajdon minden formáját ide sorolom: később még alkalmazni fogok finomabb megkülönböztetéseket. A lényeges megkülönböztető ismerv negatív: az állami szektorhoz tartozó egység nincsen magántulajdonban. A tulajdonjogok közgazdasági elméletének kifejezésével: a bevételek és a kiadások különbözeteként keletkező reziduális jövedelem nem valóságos, természetes személyek zsebébe kerül, illetve a veszteséget sem valóságos, természetes személyek fedezik.

Magyarországon, akárcsak jónéhány más szocialista országban, a reformfolyamat egyik vezérlő gondolata volt a „piaci szocializmus” eszméje. Ez összetett gondolatrendszer;⁶ itt most csak a magvát emelném ki. Eszerint az állami vállalat maradjon továbbra is állami tulajdonban, de olyan körülményeket kell teremteni, amelyek között úgy viselkedik, *mintha* egy piac aktora lenne. A továbbiakban a „piaci szocializmus” gondolatkörével vitatkozva mindig ebben a leszűkített értelemben használom a kifejezést, tehát: „*piaci szocializmus = állami tulajdon + piaci koordináció.*”

Szeretnék erőteljesen és szépítés nélkül fogalmazni: ez az alapeszme kudarcot vallott. Jugoszlávia, Magyarország, Kína, a Szovjetunió és Lengyelország a piaci szocializmus kudarcának tanúbizonysága. Ideje ezzel a ténnyel szembenézni, és ezt a gondolatot feladni. Van, aki úgy érzi, hogy még mindig ennek az eszmerendszernek az utóvédharcait kell folytatni. A magam részéről ezzel nem értek egyet. Tudomásul kell venni a következőket.

A magánszektor tevékenységének természetes koordinációs formája a piaci mechanizmus. Ez következik a döntéshozó autonómiájából, továbbá a szabad szerződés jogából, amely elengedhetetlenül szükséges a piaci mechanizmus működéséhez és a magántulajdon védelméhez. Ezzel szemben hasztalan abban reménykedni, hogy az állami egység úgy fog viselkedni, mintha magántulajdonú lenne, és elkezd önként piaci formában működni. Nem és nem. Kár újra és újra

⁵ A Röpirat 1.2. alfejezete helyébe lép (26–38. l.).

⁶ A „piaci szocializmus” vita könyvtárnyi irodalmából csak a legfontosabbakat emelem ki: *E. Barone* [1935], *L. von Mises* [1935], *F. M. Taylor* [1929], *F. Hayek* [1935] és *O. Lange* [1936–37] írásait. Klasszikus összefoglalását adja a vitának *A. Bergson* [1948] tanulmánya. Kiváló áttekintés található *D. Lavoie* [1985] könyvében.

A decentralizáció alapuló reformok első hirdetői voltak *B. Kidric* [1985] Jugoszláviában, *Péter György* [1954a], [1954b], [1956] és *Kornai János* [1957] Magyarországon, *W. Brus* [1972] Lengyelországban, *E. Liberman* [1972] a Szovjetunióban és *Sun Yefang* [1982] Kínában.

rácsodálkozni: az állami tulajdon állandóan újraszüli a bürokráciát, mert az állami tulajdonú vállalat a bürokratikus hierarchia szerves része.

A reformfolyamat első, „naív” korszakában azt reméltük, hogy a tervutasítások pusztá megszüntetése létrehozza az állami tulajdonban lévő vállalatok piaci koordinációját. Ez azonban nem következett be. Amint azt az 1968 utáni időszak több elemzése kimutatta: az állami szektor *direkt* bürokratikus szabályozását *indirekt* bürokratikus szabályozás váltotta fel. A különböző állami hatóságok százféle módon avatkoztak be továbbra is a vállalat életébe.⁷ Ha az egyik kampány valamelyik beavatkozási formát megszüntette, megjelent a másik. Ez a bürokratikus koordináció ugyanolyan *spontán* következménye, természetes létformája az állami tulajdonnak, mint ahogy a piaci koordináció természetes létformája a magántulajdonnak. Húsz év magyar tapasztalata (és tegyük hozzá: valamennyi reformáló szocialista ország ebben a tekintetben megegyező tapasztalata) legyen elég ahhoz, hogy ezt *tényként* tudomásul vegyük.

Később külön pont tér majd vissza ahhoz a kérdéshez, hogyan lehetne és kellene az állami szektor részarányát csökkenteni. Kívánatos, hogy e folyamat végén az összes termelésnek csak kisebb részét adja az állami vállalati szektor. Elképzelhető, hogy amikor az állami vállalatok csak kis szigetek a magángazdaság tengerében, akkor maguk is kénytelenek úgy viselkedni, mintha magántulajdonban lennének. Ezt a problémát azonban egyelőre nyugodtan nyitva hagyhatjuk, mert erről szó sincsen. Ma, és még elég hosszú időn át, éppen fordított a helyzet: az állami vállalatok tengere veszi körül a magánszektor apró szigeteit. A további fejtegetések mindig erre a helyzetre vonatkoznak. Gondolattmenetem vitatható, de semmiképp sem cáfolható olyan alapon, hogy „lám, a francia Renault gyár is állami tulajdonban van, mégis profitra és piacra orientált”.

Nézetem szerint a magyarországi adottságok mellett az állami vállalati szektor szociológiai értelemben a párt-állami bürokrácia része. Az angol nyelvű társadalomtudomány és politikai élet nyelvén nem a „business” szférához tartozik, hanem a „government” szférához. Ennek megfelelően kell vele szemben eljárni. Nem szabad gátlástalanul „liberalizálni”, hanem a körmére kell nézni! A kormányzati szféra minden szervezete hajlamos arra, hogy nyakló nélkül költse az állampolgár pénzét. Gátat kell tehát szabni annak, hogy ezt megtehesse.

A problémának széles körű elméleti és empirikus irodalma van.⁸ Adva van egy hivatal, amelynek vezetése fontosnak tartja saját feladatkörének ellátását. Ennek a „büro”-nak a vezetése saját költségvetésének maximalizálására törekszik. Az a törvényhozó testület, amely a felügyeletet gyakorolja felette, köteles szembeszegülni ezzel a törekvéssel, amikor megszabja a büro költségvetését.

Vegyük például egy parlamenti demokrácia viszonyát az államigazgatás bármely ágához, mondjuk a hadsereghez. Az amerikai kongresszus tagjainak józanul arra kell számítaniuk, hogy a Pentagon minél többet akar költeni. Arra való az állami költségvetés, hogy kereteket szabjon; arra való a költségvetési fegyelem, hogy e kereteknek érvényt is szerezzenek. Igaz, előzetesen politikai nyomást fejtenek ki a kongresszusra; a katonák is befolyást kívánnak gyakorolni költségvetésük növelése érdekében. Rendszeresen megteszik azt, amit oly jól ismerünk a szocialista gazdaság állami beruházásainak gyakorlatából: előzetesen azt közlik, hogy egy új katonai létesítmény, vagy egy új fegyver egymilliárd dollárba kerül majd, és amikor már belekezdtek megvalósításába, akkor derül ki, hogy kétszeres vagy háromszoros lesz a költség, de abbahagyni már nem lehet. Ez csak egy okkal több arra, hogy legyen kongresszusi ellenőrzés. Erre speciali-

⁷ Az indirekt gazdaságirányítás, a gazdaságirányítók és a vállalatok viszonyának elemzését lásd például *Antal László* [1979], [1985], *Bauer Tamás* [1975] és *Tardos Márton* [1981] írásaiban.

⁸ A téma úttörő feldolgozását adja *W. Niskanen* [1971] könyve.

zálódott bizottságok felügyelik a katonai kiadásokat. Külön rajta tartja szemét az ellenzék. Ha történnek visszaélések, jók a kilátások arra, hogy ezeket leleplezik.

A fegyveres erők és a Parlament viszonya csupán példaként szolgál az általánosabb összefüggésre: a végrehajtó hatalom, azaz a bürokrácia és a szabad választásokon alapuló parlament viszonyára. Az előbbi szükségképpen expanzív, és ezért az utóbbi első számú kötelessége: gátat szabni az expanciónak. A bürokrácia nem a maga pénzét költi, hanem az állampolgárét. A Parlament feladata az, hogy őrökdjék az állampolgár pénzének elköltése felett.

Akárcsak egy évvel ezelőtt is illúzió lett volna ezt a gondolatot felvetni. Ma, a tanulmány írásának pillanatában sem valósultak még meg az állami szektor törvényhozási ellenőrzésének valóságos politikai, szervezeti feltételei. Ehhez szabad választásokon alapuló parlament kell; teljes energiájakat a képviselői feladatoknak szentelő képviselők, minden egyes képviselő rendelkezésére álló apparátus és így tovább. Mindenesetre ma már van rá *esély*, hogy ezek a feltételek megteremtődjenek. Ezért indokolt az elgondolást megfontolásra előterjeszteni: *ne* kapjon szabad kezet az állami vállalat vezetője!

A magam részéről, éppen mert híve vagyok a gazdaság liberalizálásának, az állampolgárral és a saját pénzét kockáztató magánvállalattal szemben akarnék liberális lenni. Ugyanebből az okból azt szeretném, ha szigorúan ellenőrzésnek, mire költik az adófizetők pénzét az állam tisztviselői — és állami tisztviselőnek tekintem ebben a tekintetben az állami vállalat menedzserét is. Ha jól dolgozik, nem sajnálom tőle, hogy jól keres. Ha nem dolgozik jól, meneszteni kell. Ne áltassuk azonban magunkat: az állami vállalat menedzsere ebben a tekintetben nem vállalkozó. Elkerülhetetlen, hogy, miként a többi állami intézmény vezetője, ő is maximális költségvetési lehetőséget kívánjon magának teremteni.

Az állami vállalat menedzsere szeretne többet beruházni, több devizához jutni, több kemény devizáért vásárolható gépet és felszerelést importálni, többet utazni és munkatársait utaztatni, és természetesen szeretne több bért is fizetni, mert ez teszi népszerűvé a munkavállalók körében, s ezzel tudja levelezni a helyi feszültségeket. Mindezt mostanáig megtehetette, mert nem állt szemben olyan magántulajdonossal, aki a saját zsebéért félti ettől a túlköltéstől. Ha túlköltekelt, akkor végül is talált valamilyen megoldást: az állami költségvetés vagy a bankrendszer kisegítette. Mindaddig, amíg az állami szektor a népgazdaság domináns szektora, a vállalatnak spontán, belső érdekelttségénél fogva nincs és nem is lehet kemény költségvetési korlátja. Ideje feladni azt a reményt, hogy a költségvetési korlát megkeményíthető.

Nem szeretném álláspontomat túlszimplifikált és végletes formában előadni. Nem állítom azt, hogy az állami vállalat egy a sokféle közhivatal között, és mit sem különbözik mondjuk a közlekedésrendészettől vagy az adóhivaltól. Azt sem mondanám, hogy az állami vállalat menedzserének magatartása mindenben hasonlít egy polgármesteréhez vagy egy városi rendőrfőnökéhez. Az állami vállalat pénzért adja el termékeit, bevételekkel és költségekkel kalkulál, eladókkal és vevőkkel áll kapcsolatban. Ebben az értelemben megjelennek a vállalati vezető magatartásában *üzletemberi* vonások is, és kétségtelen, hogy az 1968-as reform óta eltelt két évtized sok tekintetben megerősítette ezeket a vonásokat. Nagy kár lenne ezeket a tulajdonságokat elerőtleníteni. De ugyanakkor tudatosítani kell az állami szektor minden felelős irányítójában, a legmagasabb beosztásúaktól kezdve az alsó szintű menedzserekig: valamennyien egyúttal *állami tisztviselők*, akik közpénz felett rendelkeznek. Ezért teljes felelősséggel tartoznak, és indokolt, hogy az állampolgárok képviselői felügyeletet gyakoroljanak munkájuk felett.

Mindebből következik néhány gyakorlati javaslat. Nem ennek a könyvnek a feladata a javaslatok technikai és adminisztratív részleteit kidolgozni, inkább csak az alapelveket körvonalazzuk.

1. Az állami vállalat vezetője legyen teljesen önálló a következő döntésekben: az output mennyiségének és összetételének meghatározása, az input-kombináció és a technológia megválasztása, megegyezés az input szállítóival és az outputok vevőivel, valamint a munkaerő felvétele és elbocsátása.

Névlegesen már 1968 óta önálló a vállalat ezekben a döntési jogkörökben, de a gyakorlatban százféle módon avatkoztak be a felsőbb szervek. A magam részéről itt az önállóság teljesebb, következetesebb érvényesítéséért szállok síkra. Tulajdonképpen hasonló önállóságot igényelnék az állami vállalat számára, mint amivel a fejlett kapitalista rendszerben a magántulajdonban lévő óriásvállalat *belül* rendelkezik egy-egy telephely. A részegység menedzsere rendszerint számos kérdésben önállóan határozhat, miközben az alapvető pénzügyi előirányzatokról az óriásvállalat központja dönt.⁹

2. Alapjában véve az állami vállalat vezetésének önálló döntési jogkörébe tartozzék az eladási ár meghatározása. Az eladó állami vállalat szabja meg az árat hatósági beavatkozástól mentesen azoknál a termékeknél és szolgáltatásoknál, amelyeket a piaci gazdaságban a termelő szokott meghatározni. Ezt kiegészíti az a jogkör, hogy az eladó állami vállalat szabadon egyezzek meg a vevővel (állami vagy magánvevővel) azokban az árakban, amelyeket valódi piaci viszonyok között az eladók és a vevők önkéntes megállapodása alakít ki.

Indokolt esetekben az árat továbbra is a hatóság írja elő; ezek azonban valóban csupán *kivételek* legyenek a szabad ármegállapítás általános szabálya alól. (Ezeket a kivételeket az „Ésszerű árak kialakulása” c. alfejezet tárgyalja.)

Áttérek azokra a jogkörökre, amelyekben nézetem szerint *korlátozni* kell az állami vállalat önállóságát.

3. A legfontosabb: az állami bankrendszernek szorosan kézben kell tartania az állami szektor hitelezését. Kemény monetáris fegyelmet kell érvényesíteni. Ebben a tekintetben nem szabad engedni semmilyen nyomásnak.

4. Hasonlóan keményen kell megkövetelni a fiskális fegyelmet az államkincstár és az állami vállalat viszonylatában. A könyv később tárgyalja az áttekinthető és egyöntetű adórendszer kialakítását és a veszteséges vállalatok támogatásának megszüntetését. Itt most csak annyit jegyzek meg: addig is gátat kell szabni a veszteség megtérítésének, következetesen be kell hajtani az adókat. Általában véget kell vetni az államkincstár és az állami vállalat közötti alkudozásnak.

5. Nem szabad liberalizálni az állami vállalat bérgazdálkodását. Ez az álláspont homlokegyenest ellentétes azzal a széles körben terjedő felfogással, amely szerint az állami vállalat ebben a kérdésben is kapjon teljes önállóságot. Javaslatom indokolására és általában a bérfejelem problémájára többször visszatér a könyv.

6. Fennáll az a veszély, hogy az állami vállalat nyaklód nélkül költ konvertibilis devizát importra, abban reménykedve, hogy az így keletkező kiadás forintfedezetét valahogyan meg tudja szerezni. Alternatív formában fejteném ki álláspontomat:

a) Ha a 2. fejezetben leírandó stabilizációs műtétet rendben elvégeztük, és ezen belül is sikerül vaskövetkezetességgel érvényesíteni az állami vállalat hitelezésének szoros kézben tartását, továbbá reális devizaárfolyam mellett megvalósul a forint konvertibilitása — akkor (de csak akkor) nem kell külön korlátozni az állami vállalat konvertibilisvaluta-vásárlását. Ekkor a vállalat számára szüköken áll rendelkezésre a forint, és ez korlátozza a konvertibilis valuta iránti keresletét.

⁹ Nagy irodalma van annak például, hogy óriási tőkés vállalatokon belül miképpen adnak részleges önállóságot a különböző alegységeknek; beleértve még azt is, hogy úgy tesznek, mintha az alegység önállóan elszámoló, saját profitjára dolgozó lenne. A valóságban azonban nem ez a helyzet, mert végső soron ott áll mögötte az igazi tulajdonos, az óriásvállalat.

b) Ha az a) pontban összefoglalt feltételek nem teljesülnek, akkor közvetlenül is korlátozni kell az állami vállalat konvertibilisvaluta-vásárlását.

7. Az állami vállalat legyen önálló olyan beruházási döntésekben, amelyeket képes saját megtakarításából, bankhitelből vagy a tőkepiacon szerzett tőke bevonásával finanszírozni. Ha azonban a központi vagy helyi állami költségvetés is hozzájárul a beruházás fedezéséhez vagy kormánygarancia áll a hitel mögött, akkor a projektumot a finanszírozó állami szervet felügyelő törvényhozó testületnek (parlamentnek, helyi tanácsnak) is jóvá kell hagynia. Szükség van parlamenti döntésre olyankor is, amikor a beruházás megvalósításához kormányközi szerződések kapcsolódnak. Nem szabad kész helyzet elé állítani a jelen és a jövőendő nemzedékeket, amint az néhány, immár hírhedtté vált nagyberuházás (például a bős–nagygyarosi dunai erőmű vagy a Szovjetunióban végzett gázvezeték-építés) esetében történt a múltban. Ha menet közben kiderül, hogy a beruházás folytatása gazdasági veszteséggel jár vagy más szempontból káros, akkor esetleg leállítható. Rendszerint azonban ez is nagy veszteségeket von maga után, ezért célszerűbb jó előre alaposan meggondolni a döntést. A nép választott képviselőinek az óriási állami pénzek elköltésének megkezdése és az akcióhoz kapcsolódó nemzetközi szerződések megkötése előtt kell felelősségteljes döntést hozniok.

8. Csak a teljesség kedvéért röviden említem meg itt, mert később még részletesen tárgyaljuk: az állami vállalat vezetőjének nincs joga eladni a vállalatot. Ez a tulajdonos joga, márpedig a menedzser fizetett alkalmazott, nem pedig tulajdonos.

Nem hiszem, hogy akár a fenti 1. és 2. pontban leírt önállóság, akár az önállóságnak a 3.–8. pontokban leírt korlátozása együttvéve biztosítaná az állami vállalat működésének magasfokú hatékonyságát. Mondjuk ki magyarul: ez *kilátástalan*. Az állami tulajdon magában hordja végzetét, különösen mindaddig, amíg ez a tulajdon uralkodó formája: nincsen semmiféle csodaszer arra, hogy nagyfokú hatékonysággal működjék. Igaz, az sem közömbös, hogy milyen mértékű az inefficiencia az állami szektorban, és a fenti javaslatok talán ennek csökkentését is elősegíthetik. A fentiekben körvonalazott mechanizmust azonban főként más törekvések indokolják, amelyek közül kettőt emelek ki.

A legfontosabb: *a magánszektor védelme*. Az ország erőforrásai szűkösek: igényt tart a felhasználásukra mind az állami, mind a magánszektor. De amikor az erőforrásokért rivalizálnak, akkor nem azonosak az esélyeik. Az állami vállalat erőforrás-étvágya szinte kielégíthetetlen, mert hozzászókkott a puha költségvetési korláthoz, míg a kemény költségvetési korlát határt szab a magánszektor keresletének. Az állami vállalatnak kiépült kapcsolatai vannak a bankokhoz és a hatóságokhoz; arról nem is szólva, hogy nagy méreteik eleve sok előnyt biztosítanak számukra az erőforrások megszerzésében. Az állami vállalatnak nyújtott hitel kemény kézben tartása, az általa fizetett bérek szabályozása, az állami beruházások felügyelete és a többi korlát elsősorban ahhoz kell, hogy megvédje a magánszektor az állami szektor erőforrásokat elszívó hatásától. Aki valóban komolyan veszi a magánszektor fejlesztésének feladatát, az nem bízhatja rá a politikai és gazdasági erők szabad játékára a két szektor közötti erőforrásfelosztás arányait.

Nem vagyok híve a manapság sokszor hangoztatott szólamnak, a szektorok azonos versenyfeltételeinek. Felemelt fejvel vállalom azt a gondolatot, hogy ne részesüljön azonos elbánásban a népgazdaság minden szektora. Nem tarthat igényt azonos elbánásra az, aki a maga pénzét költi, és az, aki az államét. Az első tevékenység, vagyis az állampolgár saját pénzének elköltése, elemi emberi jog. Az utóbbi, nevezetesen az állam pénzének elköltése olyan tevékenység, amelyet a társadalomnak alaposan ellenőriznie kell. Jogos tehát az a követelés: el a keze-

ket a magánszektorról! És ugyanakkor azt is követelni kell: igenis tegyük rá a kezünket az állami szektorra!

Ez az álláspont éppen a fordítottja annak, amely a jelenlegi gyakorlatban érvényesül: a magánszektor bürokratikus korlátozásának és az állami szektor liberalizálásának. És hasonlóképpen fordítottja annak, ami sok közgazdász és politikus javaslataiban és programadó nyilatkozataiban ismételten elhangzik, és ami folytatni, sőt kiteljesíteni kívánná a jelenlegi gyakorlatot: az állami vállalat számára korlátlan liberalizálást biztosítana, miközben fenntartaná a magánszektor százféle kötöttségét.

A másik, ugyancsak igen fontos törekvés, amely az állami szektor keresletének korlátozását indokolja: a *makrogazdasági stabilizáció* megvalósításának szándéka. Ehhez nélkülözhetetlen a monetáris és fiskális fegyelem, valamint a bérfegyelem erőskezü kikényszerítése, továbbá az állami erőből megvalósítandó beruházások döntés előtti alapos meggondolása.

A fenti gondolatmenet többször utalt a *parlament* szerepére. Nem szeretnék ezen a helyen belemenni annak részletes taglalásába, milyen legyen a munkakapcsolat a jövő magyar parlament és a jövő magyar állami szektor gazdasági terveit kidolgozó bürokrácia között. E kapcsolat kialakításánál figyelembe kell venni egyfelől azokat a tapasztalatokat, amelyek a monolitikus tervgazdasági struktúrában a felsőbb politikai szervek és az alsóbb fokú gazdasági intézmények közötti kapcsolatokról (alkufolyamatok, információ-torzítás) számolnak be. Másfelől mérlegelni kell a fejlett parlamenti demokráciák tapasztalatát; azt a munkakapcsolatot, amely ezekben az országokban a parlament és az állami bürokrácia között kifejlődött. Ez utóbbi tapasztalattal kapcsolatban azonban reálisan látnunk kell: soha parlamenti demokrácia nem állt még szemben olyan hatalmas állami szektorral, mint a jövő magyar parlamentje. Ha nem akarjuk, hogy a jövő parlament is egyszerűen rátsse saját jóváhagyó pecsétjét a bürokrácia előterjesztéseire, és azt sem akarjuk, hogy vég nélküli parlamenti viták lehetlenné tegyék az állami szektor működését, akkor meg kell találni a munkaképes közéletet a túlzott beavatkozás és a szabadjára engedés között a parlament és az állami szektor együttműködésében. A politikai erőkné saját, kisméretű szakértő apparátusokra van szükségük, hogy segítségükkel képesek legyenek érdemleges felügyeletet gyakorolni az állami szektor felett anélkül, hogy feleslegesen beleavatkoznának annak mindennapos tevékenységébe.

Emellett ki kell alakulnia olyan intézmények hálózatának, amelyek nem a kormány, hanem a parlament felügyelete alá tartoznak, és hathatós ellensúlyt képezhetnének az állami adminisztrációval szemben. Ez a munka már elindult: megalakult az Állami Számvevőszék, amely — számos parlamenti demokrácia mintáját követve — ellenőrzi majd az államapparátus pénzküldésait. Előreláthatólag a parlament felügyelete alá tartozik majd az az intézmény, amely az állami tulajdon privatizálását hivatott irányítani. (A cikk megszületése óta az Állami Vagyongyűnökség a kormány felügyelete alá került. *A szerk.*) Célszerű a parlament felügyelete alá helyezni a központi jegybankot, a Magyar Nemzeti Bankot. Bizonyára jónéhány más — a kormánygépezettől független — szervre is szükség lesz majd.

Nem szeretnék túlzott várakozásokat kelteni a jövő magyar parlamenttel szemben. Itt is szerves fejlődésre, hosszabb tanulási időre lesz szükség, amíg a képviselők és a parlament alá rendelt intézmények megtanulják saját feladataikat. Ezért a tanulási idő alatt különösképpen, de később is igen fontos szerep jut az állami szektor ellenőrzésében a sajtónak és általában a közvéleménynek. Az állami vállalat gazdasági eredményessége (vagy vesztesége) ne maradjon titokban; arról tájékoztatni kell azokat, akik a számlát végül is megfizetik: az állampolgárokat.

Mindabból, amit az állami tulajdon elkerülhetetlen bürokratikus tulajdon-ságairól elmondottam, logikusan következik: a magam részéről teljesen bizalmatlan vagyok az úgynevezett „tulajdonreformnak” azzal az áramlatával szemben, amely nem valóságos magánkézbe helyezi át az állami tulajdont, hanem különböző jogi formákban (például részvények átadásával) egy másik állami intézménynek vagy vállalatnak juttatja. Ez az átalakítás ma megengedhetetlen sietséggel folyik. Hasonlóképpen teljesen bizalmatlan vagyok a magyar reform egyik leggroteszkebb fából vaskarikájával, az „állami tőkepiaccal” szemben. Az elmúlt évtizedek tele voltak álreformokkal; ez most a talmi, illuzórikus változtatások legújabb hulláma. Adva van egy szervezet, amelynek felhatalmazása van az állam pénzének költésére. Úgy érezzük, hogy felelőtlenül költi. Az állítólagos megoldás: adjuk át ennek a szervezetnek a tulajdonjogát egy másik olyan állami szervezet kezébe, amely megint csak az állam pénzét költi, hasonlóképpen felelőtlenül.

Több minden tartozik ide, az általam bizalmatlanul fogadott változások közé. Az egyiket a hazai közgazdász zsargon „kereszttulajdonlás”-nak nevezi: egy állami vállalat vagy több állami vállalat együttvéve egy másik állami vállalat tulajdonosává lesz. Egy másik forma: összefonódás megy végbe az állami kereskedelmi bankok és egyéb állami vállalatok között; a bank megvásárolja az állami vállalat részvényeinek egy részét és megfordítva, az állami vállalat az állami tulajdonú bank egyik részvényesévé válik. Egy további forma az úgynevezett intézményi tulajdon: például egy biztosítótársaság, vagy egy városi tanács veszi meg egy állami vállalat részvényeinek egy részét.

A fenti formák részben máris érvényesülnek és szédületes sebességgel terjednek. A hazai reformközgazdasági irodalom egy része évek óta javasolja e formákat; több szerző most is szorgalmazza, hogy ez továbbterjedjék.¹⁰ Bármily erős is ez az áramlat, mind az eszmék, mind pedig a tényleges cselekmények áradata, a magam részéről szeretnék szembeszállni vele. Talán nem vagyok egyedül azzal az érzéssel, hogy elég volt a *szimulációból*. Már sok minden szimulációjával megpróbálkoztunk. Azzal, hogy az állami vállalat szimulálja a profitmaximalizáló vállalat viselkedését. A „szerkezetátalakító” bürokratikus iparpolitika szimulálja a versenyt. Az Árhivatal szimulálja a piaci ármegetározást. Most ehhez még hozzáadódik a szimulált részvénytársaság, a szimulált tőkepiac és a szimulált tőzsde. Nézetem szerint ez csak amolyan pasztik Wall Street!

Lehet, hogy ezzel lenyűgöző hatást lehet tenni a felületes nyugati látogatóra, ha néhány hétre idejön például a Világbanktól vagy a Nemzetközi Valuta Alaptól. A külföldről érkező ember szereti az ismerős élményeket. Örül annak, hogy lát egy MacDonald's éttermet, mert újra szájában érezheti a hamburger ismerős ízét. És örül annak is, hogy itt bankot, részvénytársaságot, tőzsdét lát, mert ez is jólesően ismerős számára. De azt már esetleg nem veszi észre, hogy ez nem valóságos bank, nem valóságos részvénytársaság, nem valóságos tőzsde. Ez csak sajtóságos Capitaly-játék. Sajtóságos, mert nem gyerekek játszanak játékpénzzel, hanem felnőtt hivatalnokok az állam pénzével.

Akárhány beszélgetésben jutottam is el eddig a pontig, elhangzott a következő ellenérv: de hát nézzek körül a jelenkori kapitalista világban! Hiszen az is tele van olyan részvénytársaságokkal, amelyek részvényeinek jelentős

¹⁰ Nem tudom áttekinteni ezen a helyen ennek az elgondolásnak az egész irodalmát, és nem is tekintem feladatommak annak megállapítását, hogy kinek van prioritása egyik vagy másik javaslat megfogalmazásában. Benyomásom szerint a legnagyobb hatást *Tardos Márton* munkássága gyakorolta. (Újabb művei közül lásd [1988a], [1988b].) Kiemelem még *Sárközy Tamás* [1989] írásait. Rokon gondolatok jelentek meg a Gazdaságirányítási Konzultatív Bizottság „Téziseiben” (1988). Az állami szektor tulajdonreformjával kapcsolatos magyarországi vitáról jó áttekintést ad *Bársony Jenő* cikke [1989] és *Lengyel László* könyve [1989], (153–185. l.).

hányadát más vállalatok, biztosító társaságok, non-profit intézmények (például nyugdíjpénztárak, egyetemek) vagy helyi hatóságok birtokolják. Miért kívánom én a mai Magyarországtól, hogy kisebb legyen benne ennek a fajta nem magántulajdonosi tulajdonformának a részaránya, mint a jelenkori kapitalizmusban?

Meggyőződésem, hogy a történelem nem olyan film, amelyet tetszőleges ponton meg lehet szakítani és el lehet dönteni, vajon előrefelé vagy visszafelé pergetjük-e. A szocialista állami tulajdon a tulajdon teljes, 100 százalékos elszemélytelenedését jelenti. Ebből nem lehet úgy visszafelé haladni, hogy lépésről lépésre megyünk, 95, 90, 85, ... százaléig elszemélytelenedett tulajdon felé. A filmet ki kell fűzni és előlről kell kezdeni, előrefelé kell játszani. Nézzük csak meg tüzetesebben, mi történt a kapitalizmusban, és mi történik még napjainkban is. Erről már volt szó az előbbieken, a mai magyar magánszektor elemzésekor. Most térjünk erre vissza, néhány vonással felrajzolva az évszázados kapitalista fejlődés dinamikáját.

Mindegyik országban a tőkés fejlődés első motorjai a személyes vállalkozók: a legügyesebb és legszerencsésebb kisemberek, akiknek egy része gyorsan, más része több generációban egymásra építve tőkét halmoz fel. Ez igaz minden egyes kapitalista ország történetére nézve nemzeti szinten, és a legtöbb kapitalista nagyvállalat történetére nézve is. Vállalkozók belépnek és kilépnek, egy részük sikeres, másik részük elbukik. Van, aki megreked a szegényes kisüzem, vagy a szerény középüzem szintjén, de van olyan cég, amelyik óriás vállalattá nő. Közben folyamatosan folyik személytelenebb tőkék bevonása is: más embereké, akik megtakarításukat bankbetétbe vagy részvénybe fektetik. És ahogy megszilárdul a tulajdon biztonsága, kiépül annak jogi infrastruktúrája, megerősödik a tisztas üzletvitel etikája, s ahogy már az államra is számítani lehet mint a szolid üzleti tevékenység garántálójára, úgy terjednek el a nem magántulajdonos befektetések különböző formái is.

Ezek mögött az intézményi befektetések mögött is sok esetben végső soron ott van egyfajta magántulajdonosi érdekeltség, amely nyomást gyakorol a non-profit intézmény befektetésének viselkedésére. Vagy egy igen erős, nagy hagyományú, igazi önkormányzattal rendelkező intézmény, például egy egyetem vagy alapítvány, amely valóban kemény kézzel biztosítani akarja befektetéseinek megtérülését, mert pénzügyileg is autonóm, és nem számíthat az állam paternalista gyámkodására. Ennek függvényében szélesedik a nem magántulajdonosi befektetés részaránya.

De még ehhez is két korlátozó megjegyzést kell fűzni. Az egyik: ha igazán új vállalkozásról van szó, azt csak igen kivételes esetben végzik nem magántulajdonosi befektetés terhére. Ha végigtekintenénk az elmúlt ötven év lényeges új termékein, ezek bevezetése mögött jól megfogható, saját zsebükre dolgozó vállalkozó személyek vagy csoportok állnak. Az igazi nagy kivételek ez alól a megfigyelés alól az olyan újításokkal kapcsolatosak, amelyek szorosan összefüggnek a fegyveres erők fejlesztésével; némileg hasonló a helyzet a nagyobb infrastrukturális beruházásokkal is. Természetesnek tűnik, hogy egy új repülőtér tőkéjét a központi kormányzat teremtsse elő, esetleg a helyi hatóságokkal együttműködve. De ismétlem: ha valami igazán új bevezetéséről van szó, ez utóbbi forma csak kivétel. A magától értetődő forma az, hogy az új termék, az új iparág, az új piac sikerén az úttörők meggazdagodnak, bukását pedig elsősorban saját zsebükből fizetik meg. A kezdeményező saját tőkéje gyakran kiegészül mások magánbefektetéseivel, mégpedig főként olyan egyének tőkéjével, akik a különlegesen magas nyereség reményében készek nagy kockázatot vállalni.¹¹

¹¹ Az Egyesült Államokban és más fejlett ipari országokban sajátos pénzügyi intézmények formálódnak az ilyesféle „venture capital” finanszírozására.